Zbigniew Marek*

Kraków

Tożsamość pedagogiki religii

W ostatnich dziesiątkach lat obserwujemy rozwój stosunkowo nowej dyscypliny nazywanej „pedagogika religii”. Jej zadaniem jest próba godzenia badań prowadzonych w oparciu o poznanie naturalne i religijne¹. Sam proces wyodrębniania się pedagogiki religii w samodzielną dyscyplinę naukową sięga XIX wieku. Przybrał on na sile w drugiej połowie XX wieku². Właściwością pedagogiki religii jest to, że nie rości praw do zastępowania pedagogiki ogólnej. Przeciwnie, korzysta z jej dorobku zachowując przy tym swe podstawowe nastawienie interpretowania całej ludzkiej egzystencji w świetle treści religijnych.

* Prof. zw. dr hab. Zbigniew Marek SJ pracuje w Instytucie Nauk o Wychowaniu Akademii Ignatianum w Krakowie, w Katedrze Kulturowych i Chrześcijańskich Podstaw Edukacji.

¹ Por. J. Bagrowicz, *Pedagogika chrześcijańska – pedagogika religii (religijna) – katechetyka. Podobieństwa i różnice*, w: P. Tomasik (red.), *Abyśmy podtrzymywali nadzieję*, Wyd. Salezjańskie, Warszawa 2005, s. 29; A. Exeler, *Grundfragen der Religionspädagogik*, Vorlesung, Teil 1, Sommersemester 1977, s. 185 (skrypt w posiadaniu autora); C. Rogowski, *Pedagogika religii*, w: tenże (red.), *Leksykon pedagogiki religii*, Verbinum, Warszawa 2007, s. 561–565; W. Simon, *Pedagogika religii w Niemczech*, w: C. Rogowski (red.), dz. cyt., s. 565–568; B. Milerski, *Pedagogika religii*, w: Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 1, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 261; tenże, *Hermeneutyka pedagogiczna. Perspektywy pedagogiki religii*, Wydawnictwo Naukowe ChAT, Warszawa 2011, s. 138–142; E. Rauscher, H-F. Angel, M. Langer (Hrsg.), *E.J. Korherr – Studien zur religiösen Erziehung und Bildung*, Verlag Dr. Kowač, Hamburg 2008, s. 118–119; J. Bagrowicz, *Pedagogika religii (religijna)*, w: R. Chałupniak, J. Kochel, J. Kostorz, W. Spyra (red.), *Wokół katechezy posoborowej*, Opole 2004, s. 316–322; B. Milerski, *Hermeneutyka*, s. 137–205.

² Por. J. Bagrowicz, *Pedagogika chrześcijańska*, s. 35; P. Mąkosza, *Wybrane ujęcia pedagogiki religii*, „Roczniki Teologiczne” 6 (2007), s. 219; B. Milerski, *Hermeneutyka*, s. 139; A. Kiciński, *Katechetyka a pedagogika religijna*, w: tenże, (red.), *Katechetyka i katecheza u progu XXI wieku*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 2007, s. 147.

Według Wenera Simona przedmiotem zainteresowań pedagogiki religii są badania prowadzone nad „teorią i praktyką pedagogicznego, katechetycznego i dydaktycznego towarzyszenia religijnemu procesowi nauczania w szkole, rodzinie, wspólnocie i grupach Kościoła, religii i społeczeństwa”³, czyli, jak to sformułował Bogusław Milerski, zagadnienia praktyki i teorii szeroko pojętych procesów edukacji i socjalizacji religijnej⁴. Przedmiotem takich badań z jednej strony jest obszar badań teologicznych: odwoływanie się do rzeczywistości religijnej człowieka, szczególnie obszar zainteresowań katechetyki (przekaz wiary). Z drugiej zajmuje się uwarunkowaniem i przebiegiem procesów nauczania i wychowania religijnego⁵. Wyjaśnienia te wskazują, że pedagogika religii odnosi się do wychowania chrześcijańskiego⁶.

Z założenia, że pedagogika religii zamierza interpretować całą egzystencję człowieka w świetle treści religijnych, wynika sugestia, by nie utożsamiać jej z jedną dyscypliną bądź też subdyscypliną nauk o wychowaniu, czy kierunkiem pedagogicznym. Słuszniejsze wydaje się uznanie jej za „opcję” albo „nurt” pedagogiczny, w którym bierze się pod uwagę badania nad fenomenem, sytuacją wychowawczą, która brać będzie pod uwagę wymiar religijny całościowo rozpatrywanych problemów życia zarówno wychowanka, jak i badacza. W oparciu o takie rozumowanie można uważać pedagogikę religii za nurt uwzględniający całokształt ludzkiego życia ujmowanego w kategoriach światopoglądu religijnego.

Zarysowany obszar zainteresowań naukowych pedagogiki religii wskazuje, że zmierza ona do tworzenia teorii procesu nauczania i wychowania opartego na treściach religijnych. Idąc powyższym tokiem rozumowania, B. Milerski określa pedagogikę religii jako dyscyplinę „współczesnej humanistyki i nowocześnie rozumianej teologii, która wykorzystuje hermeneutyczną perspektywę do opisu rzeczywistości wychowawczej”⁷. Dyscyplina ta swym zakresem badawczym obejmuje „edukacyjny potencjał różnych postaci religii i formułującą teorię kształcenia religijnego i socjalizacji religijnej w obszarze Kościoła, rodziny, szkoły i społeczeństwa”⁸. W prowadzeniu samych badań korzysta zarówno z metodologii nauk teologicznych, jak i humanistycznych.

³ W. Simon, dz. cyt., s. 567; J. Bagrowicz, *Pedagogika chrześcijańska*, s. 47.

⁴ B. Milerski, *Pedagogika*, s. 261.

⁵ Por. C. Rogowski, dz. cyt., s. 561.

⁶ Por. N. Mette, *Religionspädagogik*, Patmos-Verlag, Düsseldorf 1994, s. 82; P. Mąkosa, dz. cyt., s. 219–230.

⁷ Por. B. Milerski, *Hermeneutyka*, s. 207.

⁸ Tamże, s. 138.

1. Terminologia

Pojęcie „pedagogika religii” zrodziło się na gruncie teologicznej refleksji nad wychowaniem. Jako pierwsi podjęli ją niemieccy teologowie i pedagodzy⁹. Po nich problematyką tą zaczęli interesować się przedstawiciele innych krajów, w tym także Polski¹⁰. Pierwszymi, którzy wprowadzali termin „pedagogika religii”, byli teologowie protestanczy, później katolicy. W środowiskach protestanckich „pedagogikę religii” zaczęto rozwijać na przełomie XIX i XX wieku głównie dzięki pracom O. Baumgartena i R. Kabischa¹¹, czy też O. Eberharda¹². B. Milerski twierdzi, że prekursorem pedagogiki religii w Niemczech był Friedrich D. E. Schleiermacher (1799 r.). Jego zasługą było wprowadzenie do „analizy kształcenia religijnego dwóch równoprawnych perspektyw, a mianowicie pedagogicznej i teologicznej”¹³. Wprowadzenie tego pojęcia w środowiska katolickie łączy się z publikacjami Josepha Göttlera (1913 r.)¹⁴. J. Göttler stał na stanowisku, że chrześcijańsko-kościelna religijność i moralność wyznaczają cel katolickiej pedagogice. Wyprowadzając z katechetyki definicję pedagogiki religijnej, uważał ją za naukę o całokształcie religijnego wychowania i wskazywał na ścisłe jej powiązanie z pedagogiką moralną¹⁵.

Charakterystyczną cechą refleksji nad istotą pedagogiki religii jest stosowanie zróżnicowanej terminologii¹⁶. Za skrajny przypadek można uznać zamienne posługiwanie się pojęciami: „katechetyka” i „pedagogika religii”. Zabieg ten sugeruje uznawanie ich za jedną dyscyplinę, co w rzeczywistości nie odpowiada ich charakterowi i specyfice¹⁷. Zastępowanie pojęcia „katechetyka” terminem „pedagogika religii” było wyrazem dostrzegania roli, jaką w procesach katechetycznych spełnia psychologia czy pedagogika.

⁹ Por. R. Chałupniak, *Między katechezą a religioznawstwem. Nauczanie religii katolickiej w szkole publicznej w Niemczech w latach 1945–2000*, WT UO, Opole 2005, s. 303–337.

¹⁰ Por. J. Bagrowicz, *Pedagogika chrześcijańska*, s. 36–38; P. Mąkosza, dz. cyt., s. 219; B. Milerski, *Hermeneutyka*, s. 179–205; W. Cichosz, *Pedagogia wiary we współczesnej szkole katolickiej*, Wyd. TYPO 2, Warszawa 2010, s. 33–130.

¹¹ B. Milerski, *Hermeneutyka*, s. 144; N. Mette, dz. cyt., s. 81.

¹² W. Bartholomäus, *Einführung in die Religionspädagogik*, Kösel-Verlag, München 1983, s. 51.

¹³ B. Milerski, *Hermeneutyka*, s. 142.

¹⁴ N. Mette, dz. cyt., s. 81–82.

¹⁵ W. Bartholomäus, dz. cyt., s. 52; A. Kiciński, dz. cyt., s. 152.

¹⁶ Por. E. Rauscher, H-F. Angel, M. Langer (Hrsg.), dz. cyt., s. 117; G. Stachel, *Pedagogika religii*, w: *Słownik katechetyczny*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2007, s. 704; W. Simon, dz. cyt., s. 565.

¹⁷ K. Misiaszek, *Katechetyka – katecheza – pedagogika religii. Refleksje na kanwie dialogu między katechetyką a pedagogiką religii*, w: A. Kiciński (red.), dz. cyt., s. 170.

Zwracano uwagę na niewystarczalność odwoływania się w katechezie do samej wiedzy religijnej. Podkreślano też konieczność poszerzania przekazu prawd religijnych i moralnych o aspekty wychowawcze, na które zwracano uwagę w naukach psychologicznych i pedagogicznych. Echem tych wysiłków były na gruncie polskim opracowania J. Boczara, Z. Bielawskiego, K. Krystosika, J. Łapota czy też J. Dajczak¹⁸.

Zamienne posługiwanie się pojęciem „katechetyka” i „pedagogika religii” wydaje się nieuzasadnione. Wynika to z tożsamości katechetyki¹⁹, która osadzona jest w działalności Kościoła, czego nie można powiedzieć o pedagogice religii. Charakterystycznym rysem katechetyki jest to, iż jako dyscyplina naukowa pozostaje ściśle powiązana z teologią pastoralną²⁰. Nie jest ona (jak cała teologia) nauką „czystą” (nie zmierza do wiedzy dla niej samej), ale praktyczną. W zakresie badań katechetyka posiada, podobnie jak inne nauki teologiczne, autonomię, która nie jest jednak bezwzględna. Wynika to, jak zauważa R. Chałupniak, z założenia, że w badaniach teologicznych dopuszcza się „ingerencję nauczycielskiego urzędu Kościoła, który ocenia wyniki prac teologa, a niekiedy wpływa również na proces jego poszukiwań”²¹. Nie bez znaczenia jest też i to, że przedmiotem badań katechetyki jest tajemnica Boga i Jego związki z człowiekiem. Katechetyka zajmuje się także możliwościami kształtowania człowieka wierzącego, rozwijaniem jego życia wiarą religijną, przyjmowanie zbawczego orędzia Boga. Dlatego też jej celem jest poznanie prowadzące do podjęcia określonego działania dokonującego się we wspólnocie Kościoła, który ma prawo je oceniać²². Inną właściwością katechetyki jest jej interdyscyplinarność. Umożliwia to korzystanie zarówno z metod, jak i dorobku nauk teologicznych oraz pozateologicznych. W rozumieniu J. Bagrowicza katechetyka jest nauką empiryczną, a nadto nauką praktyczną, normatywną, porównawczą i prospektywną²³.

W odróżnieniu od katechetyki pedagogika religii dąży do pełnej autonomii. Z tego, że jest ona zarówno nauką teologiczną, jak też pozateologiczną, wynika możliwość korzystania z różnych źródeł badawczych: religijnych jak i humanistycznych. Pedagogika religii przez to, że korzysta ze źródeł religijnych (Bożego objawienia), staje się nauką normatywną ściśle powiąza-

¹⁸ P. Mąkosa, dz. cyt., s. 225.

¹⁹ Por. E. J. Korherr, *Katechetik*, w: *Praktisches Wörterbuch der Religionspädagogik und Katechetik*, Herder, Wien 1978, s. 472–474.

²⁰ Por. K. Misiaszek, *Katechetyka – katecheza*, s. 166–186.

²¹ R. Chałupniak, *Katechetyka jako teologia praktyczna – zdefiniowanie ekklezjalnej tożsamości*. Referat wygłoszony na I Walnym Zebraniu Stowarzyszenia Katechetów Polskich (14.09.2012).

²² Tamże.

²³ J. Bagrowicz, *Pedagogika chrześcijańska*, s. 45–51.

ną z naukami teologicznymi. Natomiast dzięki możliwości korzystania ze źródeł dostępnych naukom humanistycznym (psychologii, socjologii, pedagogice) staje się nauką empiryczną²⁴. Powyższe wyjaśnienia wskazują, że między katechetyką i pedagogiką religii zachodzą zależności, a nadto punkty styczne oraz odróżniające obie dyscypliny.

2. Relacje katechetyki i pedagogiki religii

Do wyjaśnienia różnic zachodzących między katechetyką i pedagogiką religii wiele światła wnoszą wprowadzone w *Dyrektorium ogólnym o katechizacji* rozróżnienia między nauczaniem religii w szkole oraz katechezą dzieci i młodzieży. Między tymi pojęciami zachodzą relacje zróżnicowania i komplementarności: „Istnieje nierozdzielny związek i zarazem jasna różnica między nauczaniem religii i katechezą”²⁵. Wynika z tego, że pojęcie „nauczanie religii” nie jest jednoznaczne z „katechezą”. Tym, co nauczaniu religii w szkole nadaje szczególną cechę, jest to, że ma ona przeniknąć na obszar kultury i wejść w relacje z innymi dziedzinami wiedzy. Nauczanie religii w szkole, które stanowi oryginalną formę posługi słowa, uobecnia Ewangelię w systematycznym, krytycznym i osobistym procesie przyswojenia kultury. Natomiast różnice zachodzące między tymi terminami wynikają z tego, że szkolne nauczanie religii pozostaje dla ucznia przedmiotem wybieralnym. Kładzie się w nim nacisk na wypełnianie celów stawianych przed szkołą. Mniej natomiast uwagi poświęca się celom chrześcijańskiego wtajemniczenia, które stoją przed katechezą. W nauczaniu religii nie zostają też dowartościowane takie wymiary katechezy jak: eklezjalny, liturgiczny i sakramentalny²⁶.

Powyższe wyjaśnienia pomagają w ustaleniu różnic zachodzących między katechetyką i pedagogiką religii. O ile przedmiotem badań katechetyki jest kościelne (wspólnotowe) głoszenie zbawczego orędzia, to przedmiotem badań pedagogiki religii jest człowiek i jego egzystencja. O ile w pierwszym przypadku przedmiotem badań jest tajemnica Boga i Jego związki z człowiekiem, to w drugim człowiek i jego związki z innymi ludźmi i otoczeniem. Nie bez znaczenia jest też i to, że katechetyka poszukuje możliwości obudze-

²⁴ Tamże, s. 37.

²⁵ Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Dyrektorium ogólne o katechizacji*, Pallottinum, Poznań 1998, nr 73.

²⁶ M. Misiaszek, *Katecheza parafialna*, w: R. Chałupniak, J. Kochel, J. Kostorz, W. Spyra (red.), dz. cyt., s. 201; tenże, *Katecheta w aktualnym stanie rozwoju polskiej katechezy – spojrzenie z innej perspektywy*, w: J. Stala (red.), *Dzisiejszy katecheta. Stan aktualny i wyzwania*, Wyd. WAM, Kraków 2002, s. 11.

nia i rozwijania w osobie wiary. Dlatego katechetyka zajmuje się teologiczną poprawnością procesów prowadzących człowieka do wiary w Boga oraz do przyjęcia Jezusa Chrystusa i wypełnianej przez Niego w Kościele misji zbawienia człowieka. Natomiast pedagogika religii dąży do kształcenia w osobie umiejętności prowadzenia religijnej refleksji nad swą egzystencją, a także nabywanie umiejętności podmiotowego, afirmacyjnego i krytycznego przetwarzania treści religijnych oraz odnoszenia ich do własnej egzystencji. Pedagogika religii ma zatem inspirować działania zmierzające do rozwijania kompetencji mentalnych, szczególnie rozumienia oraz krytycznego myślenia. Nadto ma rozwijać kompetencje dotyczące ludzkiej egzystencji i jej społeczno-kulturowego kontekstu. W działaniach tych chodzi więc o doprowadzenie do rozumnego postrzegania siebie i świata w kontekście tradycji i religii²⁷.

Odróżnianie katechetyki od pedagogiki religii pozwala tworzyć podwaliny pod procesy katechetyczne, procesy „wychowywania do wiary” oraz „wychowania w wierze”. Nie znaczy to jednak, że będą one kolejno po sobie następować: najpierw wychowanie religijne, a później katecheza. Za takim tokiem rozumowania przemawia między innym to, że w rozumieniu Kościoła katolickiego katecheza jest pedagogią w akcie wiary. Do wypełniania jej zadań nie może kierować się ani ideologią, ani interesami czysto ludzkimi. Nie można też mieszać zbawczego działania Boga, które jest czystą łaską, z działaniem pedagogicznym człowieka. W końcu nie można ich sobie przeciwstawiać i rozdzielać. Stanowisko takie wynika z tego, że katecheza ma prowadzić do dialogu, jaki Bóg w miłości prowadzi z każdą osobą. W tym znaczeniu katechezę należy uważać za „echo”, które jest przenoszone na dialog z ludźmi prowadzony w duchu wskazań Urzędu Nauczycielskiego Kościoła²⁸.

Dyskusję wywołuje fakt korzystania przez pedagogikę religii zarówno ze źródeł teologicznych, jak też źródeł empirycznych. Z tych powodów rodzi się pytanie o to, czy pedagogika religii jest dyscypliną teologiczną, czy też humanistyczną²⁹. Tendencje do uznawania pedagogiki religii za dyscyplinę teologiczną uzasadniane są przede wszystkim jej genezą oraz odwoływa-

²⁷ Por. M. Milerski, *Odnowienie umysłu, czyli o refleksyjnym charakterze kształcenia religijnego*, w: K. Konecki, I. Werbiński (red.), *Edukacja, kultura, teologia*, Wyd. UMK, Toruń 2003, s. 186.

²⁸ Kongregacja, dz. cyt., nr 144.

²⁹ Por. P. Mąkosa, dz. cyt., s. 227; J. Bagrowicz, *Pedagogika chrześcijańska*, s. 46–51; B. Milerski, *Hermeneutyka*, s. 142–161; C. Rogowski, dz. cyt., s. 562; W. Simon, dz. cyt., s. 565–266; R. Murawski, *Wychowanie w wierze: co to jest?*, w: R. Buchta, S. Dziekoński (red.), *Wychowanie w wierze w kontekście przemian współczesności*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 2011, s. 20–25; A. Kiciński, dz. cyt., s. 152–155.

niem się do źródeł teologicznych³⁰. W tym wypadku wielu autorów uważa ją za naukę stosowaną i przyporządkowuje teologii pastoralnej³¹. Są też autorzy, którzy wskazują na potrzebę korzystania w pedagogice religii ze źródeł empirycznych i konsekwentnie uznawania jej za naukę empiryczną. Stanowisko takie prezentuje między innym Hans-Georg Ziebertz³². Uważa on pedagogikę religii za dyscyplinę, która wespół z innymi dyscyplinami nastawiona jest na praktykę. Oczekuje się od niej bycia z jednej strony dyscypliną rozwijającą praktyczne koncepcje wspierające działania, a z drugiej dyscypliną badawczą, której przedmiot można badać i opisywać³³. Precyzując swe stanowisko tłumaczy, że pedagogika religii zakłada objaśnianie, potwierdzanie, inspirowanie i animowanie praktyki pedagogicznej. Sama zaś refleksja naukowa zmierza nie tyle do ustalania obowiązujących po wszystkie czasy znaczeń rzeczywistości, lecz skupia się na sprawach aktualnych po to, by wyzwalać w człowieku nowe pytania. W tym sensie jest ona jednocześnie dyscypliną normatywną, empiryczną oraz nastawioną na działanie³⁴. W literaturze przedmiotu poza objaśnianiem istoty wychowania religijnego w kategoriach teologicznych napotykamy autorów, którzy umiejscawiają ją wśród nauk humanistycznych. Za prekursora tego ujęcia uważa się Josepha Göttlera, który nazwał katechetykę pedagogiką religii i moralności³⁵.

Odróżnianie katechetyki (nauki teologicznej) i pedagogiki religii (nauki humanistycznej) wymaga określenia ich zakresu badań oraz form współdziałania. Według Adolfa Exelera współpraca taka domaga się:

- respektowania samodzielności nauk teologicznych, tak by nauki o wychowaniu były brane pod uwagę w granicach dopuszczalnego rozsądku;
- kierowania się w naukach pedagogicznych teologicznymi normami;
- respektowania autonomii zarówno nauk teologicznych, jak też humanistycznych.

³⁰ Por. M. Nowak, *Specyfika, wyzwania, możliwości i perspektywy pedagogiki chrześcijańskiej w Polsce*, w: J. Michalski, A. Zakrzewska (red.), *Pedagogika chrześcijańska. Tradycja, współczesność, nowe wyzwania*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 22–26.

³¹ Por. J. Michalski, *Edukacja i religia jako źródło rozwoju egzystencjalno-kognitywnego. Studium hermeneutyczno-krytyczne*, Wyd. UMK, Toruń 2004, s. 16; A. Kiciński, dz. cyt., s. 149–150; M. Nowak, dz. cyt., s. 24–26; A. Rynio, „Wczoraj” i „dziś” katolickiej myśli pedagogicznej w kontekście współczesnych wyzwań wychowawczych, w: J. Michalski, A. Zakrzewska (red.), dz. cyt., s. 72.

³² Por. H.-G. Ziebertz, *Religionspädagogik als empirische Wissenschaft. Beiträge zu Theorie und Forschungspraxis*, Deutscher Studien Verlag, Weinheim 1994.

³³ Tamże, s. 7; por. A. Kiciński, dz. cyt., s. 158–159.

³⁴ H.-G. Ziebertz, dz. cyt., s. 21.

³⁵ Por. G. Stachel, dz. cyt., s. 704–707; W. Simon, dz. cyt., s. 565–568.

Zdaniem Jerzego Bagrowicza, pedagogikę religii (religijną) najczęściej uważa się za „dyscyplinę naukową usytuowaną na pograniczu pedagogiki i teologii, zajmującą się analizą potencjału edukacyjnego religii oraz teorią i praktyką wykorzystania go w różnych środowiskach wychowawczych”, albo jako „kierunek w myśli pedagogicznej podkreślający znaczenie religii dla całościowego wychowania człowieka”³⁶. Trudność, jaka pojawia się przy ustalaniu i opisywaniu specyfiki pedagogiki religijnej, wynika z interdyscyplinarności jej zainteresowań.

W opinii A. Exelera, który opowiada się za trzecią możliwością współpracy między naukami teologicznymi i humanistycznymi, tylko autonomia prowadzonych badań przez poszczególne dyscypliny naukowe umożliwia rzetelne badania nad związkami zachodzącymi między religią i wychowaniem³⁷. Stoi on na stanowisku, że korzystanie w pedagogice religii z dorobku badań teologicznych, a w ograniczonym stopniu z osiągnięć nauk pedagogicznych, nada pedagogice religii status nauki pomocniczej wobec teologii³⁸. W takim przypadku badania prowadzone przez pedagogikę religii zostaną oparte na przesłankach i metodach teologii pastoralnej oraz na recepcji osiągnięć nauk pedagogicznych weryfikowanych w obszarach katechezy i wychowania religijnego. Tym samym przedmiotem oddziaływań pedagogiki religii byłaby oparta na treściach religijnych doktryna wychowawcza oraz jej wdrażanie w życie kościelne bądź życie wspólnoty religijnej. Natomiast o zakresie respektowania czynników pedagogicznych i psychospołecznych decydowałyby głównie rozstrzygnięcia o charakterze teologicznym i kościelnym³⁹.

Przyporządkowanie pedagogiki religii badaniom teologicznym oraz uznanie jej za naukę uzupełniającą (pomocniczą) dla katechetyki i teologii pastoralnej będzie powodować wytwarzanie wiedzy stosowanej, a więc projektującej „określone działania służące osiągnięciu założonych celów, wyrażonych np. w doktrynie”. Zdaniem B. Milerskiego za takim ujęciem pedagogiki religii najczęściej opowiadają się katoliccy pedagogowie religii. Natomiast protestanci częściej przyporządkowują pedagogikę religijną kierunkowi badań i dyscyplinie naukowej o charakterze teologicznym i pedagogicznym, który będzie wytwarzać podstawową wiedzę humanistyczną i społeczną oraz dodatkowo wiedzę stosowaną⁴⁰.

Drugą z możliwych płaszczyzn współpracy teologii i szeroko rozumianej pedagogiki, o której pisze A. Exeler, charakteryzują oparte o podstawy wiary

³⁶ J. Bagrowicz, *Pedagogika chrześcijańska*, s. 36.

³⁷ Por. A. Exeler, dz. cyt.; por. E. J. Korherr, dz. cyt., s. 809–811.

³⁸ Por. A. Exeler, dz. cyt..

³⁹ B. Milerski, *Pedagogika*, s. 262.

⁴⁰ Tamże, s. 264–265.

i teologii działania pedagogiczne. Jego zdaniem, działania te są jednak uwarunkowane teologicznymi normami⁴¹. W tym przypadku można mówić o pedagogice religii jako dyscyplinie naukowej:

o charakterze teologicznym i pedagogicznym, wytwarzającą podstawową wiedzę humanistyczną i społeczną oraz dodatkową wiedzę stosowaną. Wywoła to sytuację, w której przedmiotem pedagogiki religii staną się mające miejsce w Kościele, rodzinie i społeczeństwie procesy edukacji i socjalizacji religijnej. Pedagogika religii będzie wówczas ukazywać Kościół nie tylko jako wspólnotę realizującą zadania ewangelizacyjno-misyjne, ale też edukacyjne⁴².

Trzecia możliwości wiązania teologii z pedagogiką polega na tym, że respektowana jest autonomia nauk teologicznych i pedagogicznych. W tym przypadku nauki o wychowaniu nie podlegają teologii, ale pozostają otwarte na treści wiary. Założenie to zakłada autonomię badań nad kształtowaniem dojrzałej osobowości człowieka oraz nad możliwościami udzielania mu wsparcia zarówno przez nauki teologiczne, jak też nauki o wychowaniu. Zgoda na taką autonomię prowadzenia badań powoduje zdaniem A. Exelera to, że nauki o wychowaniu (nauki pedagogiczne) będą respektować wyniki badań teologicznych z racji rozumowych, ale pozostaną otwarte na racje czerpane z nauk teologicznych, jak również na stawiane przez wiarę i teologię pytania. A. Exeler jest przekonany, że postawienie na jednej płaszczyźnie poznania naturalnego, na którym opierają się nauki empiryczne (nauki o wychowaniu) i poznania religijnego, do którego odwołuje się teologia (między innymi katechetyka) pomoże w formułowaniu pytań, na które człowiek szuka odpowiedzi. Dla Exelera ważne jest, by człowiek mógł dostrzegać wielość możliwych odpowiedzi na stawiane przez siebie pytania oraz by mógł jako osoba wolna pośród nich wybierać⁴³. Jest On przekonany, że stawianie na równi badań prowadzonych przez nauki teologiczne i nauki o wychowaniu nie będzie oznaczać, iż prezentowane przez nie różne stanowiska są zgodne i akceptowane przez chrześcijaństwo. Jego zdaniem istotą wspomnianej autonomii ma być dopuszczanie do wzajemnej dyskusji i wzajemnego objaśniania zajmowanych przez pedagogikę i teologię stanowisk⁴⁴.

W świetle przedstawionego powyżej rozumowania uzasadnione wydaje się być przyznanie pedagogice religii rangi samodzielnej dyscypliny naukowej, która przy opisywaniu teorii i praktyki wychowania korzysta zarówno

⁴¹ Por. A. Exeler, dz. cyt.

⁴² B. Milerski, *Pedagogika*, s. 263.

⁴³ Por. A. Exeler, dz. cyt.

⁴⁴ Por. tamże.

ze źródeł teologicznych, jak i źródeł dostępnych naukom humanistycznym. W takim rozumieniu pedagogika religii jako samodzielna dyscyplina będzie się zajmować badaniem i formułowaniem zasad oraz teorii jej funkcjonowania, a nadto będzie określać specyficzne dla siebie: przedmiot, cel, zakres i metody badawcze⁴⁵.

3. Charakterystyka pedagogiki religii

Proces wyodrębniania pedagogiki religii w samodzielną dyscyplinę naukową zakłada refleksję nad teorią praktyki wychowawczej, która opiera się i odwołuje do rzeczywistości religijnej. Dyscyplina ta usytuowana jest na pograniczu teologii i pedagogiki ze względu zarówno na wspólny im przedmiot badań: edukację religijną, jak i konieczność jej interdyscyplinarnych analiz. Dlatego też uznanie pedagogiki religii za samodzielną dyscyplinę nauki wyznacza teologii inną rolę od tej, jaką pełni ona w sprawach wiary. O ile bowiem w sprawach wiary nauki teologiczne stają się wykładnią treści wiary i wyjaśniają normy chrześcijańskiego życia (taką rolę spełnia teologia na przykład w przypadku katechezy Kościoła), to w przypadku pedagogiki religii będzie ona przybliżać i objaśniać stanowisko Kościoła w kwestiach stanowiących przedmiot wychowania, podobnie jak czynią to inne nauki. Korzystając z dwóch dostępnych źródeł: Bożego objawienia oraz wiedzy nabywanej za pośrednictwem dociekań ludzkiego intelektu przybiera ona postać nauki zarówno normatywnej, jak też zorientowanej empirycznie⁴⁶.

W powiązaniu z dyskusją o tym, czy pedagogika religii jest dyscypliną teologiczną, czy też humanistyczną, pojawiają się głosy, aby zamiast terminem „pedagogika religii” posługiwać się pojęciem „pedagogika chrześcijańska”, a idąc dalej „katolicka”, „protestancka” czy „prawosławna”⁴⁷. Postulaty te wynikają z przekonania, że w praktyce istnieją rozbieżności natury teologicznej pomiędzy tymi wyznaniem. Za takim rozwiązaniem zdają się przemawiać racje światopoglądowe, jako że w dzisiejszym pluralistycznym świecie spotykamy się z różnymi podejściami nie tylko do spraw życia religijnego, ale i społecznego. Tym samym doprecyzowanie „chrześcijańska” bardziej przybliżałoby światopogląd, w świetle którego zamierzamy mówić

⁴⁵ W. Simon, dz. cyt., s. 567.

⁴⁶ J. Bagrowicz, *Pedagogika chrześcijańska*, s. 37.

⁴⁷ Kluczowe aspekty pedagogiki chrześcijańskiej zostały zaprezentowane między innymi w publikacji *Pedagogika chrześcijańska. Por. Część I. Teoretyczne podstawy pedagogiki chrześcijańskiej. Między tradycją a nowoczesnością*, w: J. Michalski, A. Zakrzewska (red.), dz. cyt., s. 13–140.

o wychowaniu. Stanowisko takie uzasadniane jest tym, że wszystkie dążenia wychowawcze zasadniczo zmierzają w tym samym kierunku: ku zapewnieniu osobie rozwoju, dobra, szczęścia. Nie bez znaczenia jest też i to, że cele wychowania kreślone przez pedagogikę i pedagogikę religii w wielu punktach są zbieżne. Agnieszka Salamucha wskazuje dwa kryteria, które pozwolą odróżnić pedagogikę chrześcijańską od niechrześcijańskiej. Pierwsze łączy ze sposobami uzasadniania tez i norm (odwoływanie się do wiedzy nadprzyrodzonej, której źródłem jest Boże objawienie), a drugie z opartym na kreacjonizmie obrazem człowieka⁴⁸.

Próby zastąpienia pojęcia „katechetyka” pojęciem „pedagogika religii” zakładały udoskonalenie działań Kościołów: ewangelickiego i katolickiego w zakresie usprawnienia wypełnianej ich katechetycznej funkcji głoszenia i prowadzenia do wiary. Tym samym na kształt pedagogiki religii wpływała potrzeba przekazywania wiedzy o człowieku czerpanej z nauk psychologicznych i pedagogicznych oraz konfesyjnej tradycji teologicznej. Fakt ten wydaje się uzasadniać pisanie na przykład o protestanckiej (ewangelickiej), katolickiej czy islamskiej pedagogice religii. Taka pedagogika religii nie jest synonimem pedagogiki konfesyjnej, na przykład pedagogiki protestanckiej, katolickiej, hinduskiej czy islamskiej.

Pedagogikę konfesyjną, w odróżnieniu od pedagogiki religii, należy rozpatrywać nie tyle w kategoriach kierunku badań czy subdyscypliny naukowej, ale jako pedagogikę normatywną, pedagogikę określonej wspólnoty religijnej: jej praktyki i doktryny wychowawczej. Tymczasem pedagogiki religii nie powinno się zawężać do realizacji wyłącznie normatywności wyznaniowej, jako że jej wyznacznikiem są badania procesów edukacji i socjalizacji religijnej⁴⁹.

Zważywszy, że pedagogika religii (w chrześcijańskim rozumieniu) zmierza do podejmowania inspirowanych Bożym objawieniem wspólnych wszystkim wyznaniom i odłamom chrześcijaństwa działań wychowawczych, w rzeczywistości przyjmuje postać interkonfesyjną. Sytuacja ta domaga się od uprawiających pedagogikę religii jako pedagogikę chrześcijańską szerokiego ujęcia przedmiotu, który nie powinien być zawężany ani przez wymogi nauczania religii, ani przez podejście eklezjocentryczne. W rzeczywistości ujęcie to czyni przedmiotem pedagogiki religii „wszystkie warianty procesów uczenia się i kształcenia – zreflektowane i niezreflektowane metodycznie, zinstytucjonalizowane i pozainstytucyjne, zorientowane na religię chrześcijańską i dialog między religiami”⁵⁰. Argumenty te uzasadniają na-

⁴⁸ Por. A. Salamucha, *Kiedy pedagogika jest chrześcijańska? Uwagi metodologiczne*, w: J. Michalski, A. Zakrzewska (red.), dz. cyt., s. 124.

⁴⁹ B. Milerski, *Hermeneutyka*, s. 141.

⁵⁰ P. Mąkosa, dz. cyt., s. 219–230.

zwanie pedagogiki religii nauką interdyscyplinarną, której przedmiotem jest zarówno pedagogiczny, jak i teologiczny dyskurs naukowy. Niezależnie od tego, czy jest ona przyporządkowana naukom teologicznym, czy też humanistycznym, czy wreszcie będzie uważana za samodzielną dyscyplinę, zawsze będzie nawiązywać do dwóch rzeczywistości: boskiej i ludzkiej.

Podsumowanie

Najprawdopodobniej spory o to, czym jest pedagogika religii, będą trwać przez kolejne dziesięciolecia. Będą też pojawiać się kolejne próby jej zdefiniowania. Pozostanie natomiast świadomością tego, że religia spełnia w wychowaniu i rozwoju osoby ważną rolę. To właśnie religia otwiera przed człowiekiem nowe perspektywy poznawania sensu wszelkiego istnienia w świecie. Dla człowieka doświadczającego własnej ograniczoności, a jednocześnie poszukującego możliwości jej przekroczenia, podpowiadane przez religię odpowiedzi na ważne dla jego egzystencji pytania dostarczają mu nowej wiedzy o sobie i o otaczającym go świecie. Do tego, aby wiedza czerpana z poznania religijnego kształtowała nowe myślenie człowieka, potrzebna jest jego akceptacja. Wiąże się to z uznaniem nie tylko Boga jako istoty, od której człowiek jest zależny, ale też i tego, że Bóg nigdy nie okłamie. Jego autorytet kreśli przed osobą możliwości nowego sposobu życia, który daje gwarancję spełnienia wszelkich ludzkich pragnień. Można oczekiwać, że pedagogika religii, odwołując się przy opisie rzeczywistości wychowawczej do poznania religijnego, będzie wspierać człowieka w interpretowaniu spraw codziennego życia, czyniąc go dojrzałym i bardziej odpowiedzialnym za siebie, drugiego człowieka i świat, w jakim przychodzi mu żyć.

The Identity of Religious Pedagogy (Summary)

The article contributes to the discussion on the nature of religious pedagogy and its scope of the study. It has been recognized as a pedagogical “option” or “trend”, which takes into account research on the educational situation respecting the religious dimension of comprehensively considered life issues both of a pupil and a researcher. This area of research interest of religious pedagogy indicates that it leads to creation of a theory of teaching and educational process based on religious content. In this sense, religious pedagogy includes “educational potential of various forms of religion and formulates a theory of religious education and religious socialization in the Church, family, school and society” and becomes an independent scientific

discipline. This significantly distinguishes it from catechetics, which belongs to the theological sciences. Religious pedagogy uses methodology in its research, both of the theological sciences and of the humanities.

While the nature of religious pedagogy is still being debated, we can already state that this discipline reveals new perspectives for exploration of meaning of all being in the world. This endeavor should be supported by enhancing in the educational processes the role of religious knowledge, which can transform man's way of thinking. This in turn calls for an absolute respect for God, not only as a being on whom a man is dependent, but also for the recognition of the fact that God never lies.

Keywords: religious pedagogy; catechetics; human knowledge; religious knowledge.

Tożsamość pedagogiki religii (Streszczenie)

Artykuł jest głosem w dyskusji nad istotą i przedmiotem badań dyscypliny, jaką jest pedagogika religii. Została ona uznana za „opcję” czy też „nurt” pedagogiczny, w którym bierze się pod uwagę badania nad fenomenem, sytuacją wychowawczą respektującą wymiar religijny całościowo rozpatrywanych problemów życia zarówno wychowanka, jak i badacza. Ten obszar zainteresowań badawczych pedagogiki religii wskazuje, że zmierza ona do tworzenia teorii procesu nauczania i wychowania opartego na treściach religijnych. W takim znaczeniu pedagogika religii obejmuje „edukacyjny potencjał różnych postaci religii i formułującą teorię kształcenia religijnego i socjalizacji religijnej w obszarze Kościoła, rodziny, szkoły i społeczeństwa” i przyjmuje postać samodzielnej dyscypliny naukowej. To w sposób istotny odróżnia ją od katechetyki, która należy do nauk teologicznych. W prowadzonych badaniach korzysta zarówno z metodologii nauk teologicznych, jak i humanistycznych.

Wprawdzie dyskusja o istocie pedagogiki religii się nie skończyła, to już teraz można powiedzieć, że otwiera ona nowe perspektywy poznawania sensu wszelkiego istnienia w świecie. Pomocą w tych procesach winno być dowartościowanie roli poznania religijnego w procesach edukacji, które może kształtować nowe myślenie człowieka. To zaś domaga się pełnoprawnego respektowania Boga nie tylko jako istoty, od której człowiek jest zależny, lecz także i tego, że Bóg nigdy nie okłamie.

Słowa kluczowe: pedagogika religii; katechetyka; poznanie naturalne; poznanie religijne.